

ЗБОРНИК ЗА ИСТОРИЈУ
БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
COMMISSION POUR L'HISTOIRE DE BOSNIE ET HERZEGOVINE

RECUEIL DE L'HISTOIRE DE BOSNIE ET HERZEGOVINE

7

REDACTEUR MILORAD EKMEČIĆ

BELGRADE 2012

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДБОР ЗА ИСТОРИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ЗБОРНИК ЗА ИСТОРИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

7

УРЕДНИК МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

БЕОГРАД 2012

ЧЛАНОВИ ОДБОРА

МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

ЧЕДОМИР ПОПОВ

ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЛИЋ

СВЕТОЗАР КОЉЕВИЋ

ДУШАН БЕРИЋ

ЂОРЂЕ МИКИЋ

МАРКО ПОПОВИЋ

НЕВЕНКА ГОШИЋ

ЗДРАВКО АНТОНИЋ

ЂУРО ТОШИЋ

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИОНОГ ОДБОРА

МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ

ЧЕДОМИР ПОПОВ

ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЛИЋ

РАДОШ ЉУШИЋ

НЕВЕНКА ГОШИЋ

МАРКО ПОПОВИЋ

ЗДРАВКО АНТОНИЋ

ЂУРО ТОШИЋ

СЕКРЕТАР

ЉИЉАНА ПЕРОВИЋ

Примљено на IX скупу Одељења историјских наука, од 30. новембра 2011, на основу позитивних мишљења рецензената посебно датих за сваки рад

АМБЛЕМ: ЗАПОН ЗАХУМСКОГ КНЕЗА ПЕТРА,
13. ВЕК

ИЗДАЈЕ:

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ISSN 0354-9461

НАСЛОВНА СТРАНА: ДРАГАН ТОДОРОВИЋ

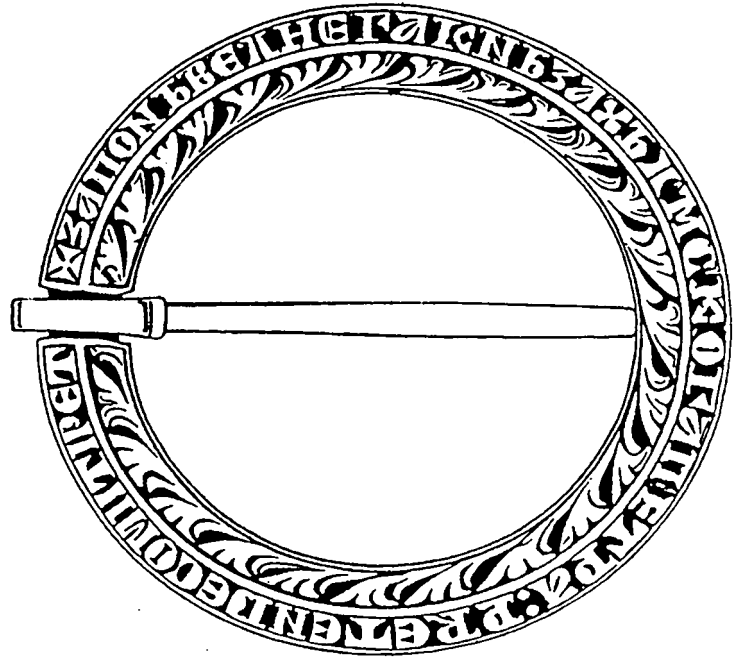
ЛЕКТОР: НЕВЕНКА ГОШИЋ

КОРЕКТОР: ВЕСНА ШУБИЋ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК: МИРА ЗЕБИЋ

ШТАМПА: ШТАМПARIЈА СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, БЕОГРАД

ТИРАЖ: 400 ПРИМЕРАКА

Ђуро Тошић <i>Djuro Tošić</i>	Прилог познавању монашења становништва из средњовјековне Босне ..... 1 Contribution to the Knowledge of the Ordainment in Mediaeval Bosnia 28
Аранђел Смиљанић <i>Arandjel Smiljanić</i>	Хумски жупан Познан Пурчић ..... 29 District Prefect of Hum – Poznan Purčić 35
Борис Бабић <i>Boris Babić</i>	Византијски извори о становништву и црквеним приликама у средњовјековној Босни ..... 37 Bizantine Sources on Population and Church in Mediaeval Bosnia 48
Срђан Рудић <i>Srdjan Rudić</i>	Петар Павловић – Војвода Хумски и Крајине ..... 49 Petar Pavlović – Duke of Hum and Krajina 60
Виган Николић <i>Виган Николич</i>	Трагови средњовековног занимања Крамар у топонимији Босне и Херцеговине ..... 61 Следе средневековой профессии „крамар“ в топонимии Боснии и Герцеговины 74
Миленко Јахура <i>Milenko Jahura</i>	Пребиловци – насеље и породице ..... 75 Prebilovci – Settlements and Families 109
Недељко В. Радосављевић Душица М. Стојковић	Повеља сарајевског (дабробосанског) митрополита Пајсија о праву на сакупљање милостиње за манастир Хиландар 111
Nedeljko V. Radosavljević Dušica M. Stojković	The Charter of the Metropolitan of Sarajevo (Dabrobosanski) Pajsije on the Right to Gather Charity for the Monastery Hilandar 119
Недељко В. Радосављевић Мирјана О. Маринковић	Препис царског берата о правима чувара барутане тврђаве Јајце из 1709. године 121
Nedeljko V. Radosavljević Mirjana O. Marinković	Transcription of the Imperial Berat on the Rights of the Keepers of the Powder-Magazine in Jajce from 1709 133
Браћислав Теиновић <i>Bratislav Teinović</i>	Европска историја на позорници устанака у Босни и Херцеговини 1804–1882. .... 135 European Powers Towards the Uprisings in Bosnia and Herzegovina 1804–1882 150

<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Gleb Ivanovich Uspenskii: Pis'ma iz Serbii, Letters from Serbia 1876–1877	151
<i>Јелена Милојковић-Ђурић</i>	Глеб Иванович Успенски: Писма из Србије	161
<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Српско-хрватско путујуће позориште Фотија Ж. Иличића	163
<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Serbo-Croatian Travelling Theater Company of Fotije Ž. Iličić	172
<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Three Imperial Memoranda: Cultural Policies in Bosnia-Herzegovina in the aftermath of the Berlin Peace Treaty	173
<i>Јелена Милојковић-Ђурић</i>	Три царска меморандума: Просветна и верска политика у Босни и Херцеговини после Берлинског мировног уговора	189
<i>Ненад Урић</i>	Прилог за повест породице Глигорија Јефтановића у турско доба	191
<i>Nenad Urić</i>	Contribution to the History of the Family of Gligorije Jeftanović in Turkish Period	237
<i>Боривоје Милошевић</i>	Свештенство Босанске Крајине у устанку 1875–1878. године	239
<i>Borivoje Milošević</i>	Clergy of Bosanska Krajina in the Uprising of 1875–1878	255
<i>Александар Растовић</i>	Један опис Босне и Херцеговине Вилијема Милера из 1898. године	257
<i>Aleksandar Rastović</i>	Description of Bosnia and Herzegovina Published in 1898 by William Miller	265
<i>Драга Мاستиловић</i>	Др Никола Стојановић између српства и југословенства	267
<i>Draga Mastilović</i>	Dr Nikola Stojanović between Serbia and Yugoslavia	299
<i>Ђорђе Микић</i>	Босански Устав – „Штатут“ из 1910.	301
<i>Djordje Mikić</i>	Bosnian Constitution – “Statut” of 1910 (First Politics)	319
<i>Горан Латиновић</i>	Територијална организација Српске православне цркве у Босанској Крајини (1900–2010)	321
<i>Goran Latinović</i>	Territorial Organization of the Serbian Orthodox Church in Bosanska Krajina (1900–2010)	333
<i>Драган Шућур</i>	Бањалучка епархија од 1953. до 1961. године	335
<i>Dragan Šućur</i>	The Diocese of Banjaluka (1953–1961)	382
<i>Миле Станић</i>	Списак Хрвата и муслимана који су учествовали у одвођењу и убијању Срба у Мостару и околини	383
<i>Mile Stanić</i>	The List of the Croats and Muslims who Participated in Taking Away and Killing of the Serbs in Mostar and the Surroundings	399
<i>В. А. Артамонов</i>	Србы и Турецко-Русская война 1710–1713 гг. (К 300-летию русско-сербского боевого содружества)	401
<i>В. А. Арџамонов</i>	Срби и турско-руски рат 1710–1713. године (Поводом 300-годишњице руско-српског војног савезништва)	417

ЕВРОПСКА ИСТОРИЈА НА ПОЗОРНИЦИ УСТАНАКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ 1804–1882.*

БРАТИСЛАВ ТЕИНОВИЋ

Апстракт. – Велике европске силе одиграле су на позорници устанака у Босни и Херцеговини у XIX вијеку улогу њихових главних подстрекача, контролора, татора и пацификатора. Сваки од устанака трајао је онолико колико је било потребно великим силама, у првом реду Аустрији и Русији, за остваривање властитих циљева, при чему се занемаривао и де-завуисао основни мотив свих устаничких покрета: ослобођење од турске власти, стварање основних претпоставки коначног уједињења Босне са Србијом и Херцеговине са Црном Гором.

Кључне ријечи: Босна и Херцеговина, Источно питање, европске силе, устанци, Аустрија/Аустро-Угарска, Русија, Француска, Велика Британија, Велика источна криза (1875–1878).

Однос великих европских сила (Аустрија/Аустро-Угарска, Русија, Велика Британија, Француска и Њемачка) према устанцима у Босни и Херцеговини током XIX вијека веома је важно питање наше националне историје. Свака устаничка историја у XIX вијеку је у некој мјери и историја у маломе спољне политике неке велике силе.¹ У осамдесетак година колико су трајали сви ови устанци, пресудну улогу у њиховом креирању имале су велике силе. Сваки од ових устаничких покрета карактерисала је клима коју је, осим унутрашње динамике, раширивала спољна (не)јединствена политика „концерта“ великих сила, у првој фази, Русије, Аустрије и Француске, а касније Њемачке и Велике Британије. Ако би усвојили Ранкеово тумачење појма велике силе, по коме мјеру независности неке државе одређује њен положај у свијету,² онда се чланице концерта великих сила могу сматрати јединим независним земљама, неким више а неким мање. У принципу, велике силе чиниле су земље које су посједовале моћ

* Рад представља предговор магистарског рада под насловом „Велике силе и устанци у Босни и Херцеговини током XIX вијека“ одбрањеног 5. октобра 2011. пред Комисијом у саставу: проф. др Ђорђе Микић, проф. др Дарко Гавриловић, доц. др Сузана Рајић, доц. др Милош Ковић, на Филозофском факултету, Универзитета у Бањој Луци.

1 Душан Берић, *Устанаки у Херцеговини 1852–1862*, Београд 1994 (друго издање) Билећа–Гацко 2007, 11.

2 Милорад Екмечић, *Појам „велике силе“ и улоге дипломатије*, у: Милорад Екмечић, „Огледи из историје“, Зборник радова, Београд 1999, 372.

за ратовање, чије је мјерило њене моћи била њена снага и потенцијали за ратовање.³ Из перспективе устанака у Босни и Херцеговини, Аустрија и Русија биле су највеће силе, јер су о њима највише одлучивале, којима од времена појачане кризе интегритета Турског царства треба придодати још и Велику Британију.

Читав деветнаести вијек обиљежен је борбом између великих сила, као и њиховим злоупотребама устанака на Балкану за постизање властитих циљева, више него што су их владари у ранијим вијековима могли остварити на основу власти коју су наслијеђивали.⁴ Тиме је Источно питање у овом вијеку постало само еуфемизам у служби европске дипломатије, за лакшу подјелу турских посједа у Европи, Азији и Африци.⁵ На Балкану, свака од европских сила, чији су се интереси сусретали у ватри криза у XIX вијеку, образовала је своју властиту балканску политику.⁶ Заједничка константа овако испреплетених односа великих сила било је дезавуисање рјешења српског питања, у чему никада није било већег раскорака,⁷ па се за основно обиљежје устаничког раздобља у Босни и Херцеговини с правом може сматрати одвајање ових турских провинција од Србије.⁸ Ако би се у главним цртама скицирале паралеле односа двије најважније европске силе Аустрије и Русије према устанцима, за прву се може рећи да је представљала највећег непријатеља,⁹ а за другу татора и контролора Срба, чија се балканска политика кроз читав XIX вијек заснивала на принципу исфрагментираности српских устаничких покрета.¹⁰ Читава историја устанака у Босни и Херцеговини била је на трагу старе парадигме „*да ниједан европски народ не прелази из стања несреће у стање благодостања, а да групи европски народи нису ошће промјене имали користи*.“¹¹

Када је 1796. године „Убојном пјесмом“ позвао на побуну против Турака све хришћане на Балкану, па и оне у Босни, Рига од Фере је то

3 A. Dž. P. Tejlor, *Borba za prevlast u Evropi 1848–1918*, Sarajevo 1968, 29.

4 Хери Хердер, *Европа у деветнаестом веку*, Београд 2003, 29.

5 Mustafa Imamović, *Bosna između Osmanske i Habsburške carevine u Istočnoj krizi 1875–1878. godine*, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa: „Povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine“, Sarajevo 1977 (том I), 341.

6 Милорад Екмечић, Предговор, у: Милорад Екмечић, *Радови из историје Босне и Херцеговине XIX века*, Зборник радова, Београд 1997, 7.

7 Љиљана Алексић-Пејковић, Српско питање и интереси великих сила, у: Зборник радова, Научни скуп: *Србија у завршној фази Велике источне кризе (1877–1878)*, књ. 2, Београд 1980, 64.

8 Милорад Екмечић, Босна и Херцеговина 1802–1878, у: Зборник радова: *Српски народ ван граница СР Југославије од краја XV века до 1914. године*, Историографски донети, Београд 1996, 109.

9 Душан Берић, *Српско питање и политика Аустроугарске и Русије 1848–1878*, Београд 2000, 48.

10 Милорад Екмечић, Дозревање идеје о српској националној држави 1806, у: Милорад Екмечић, *Опелеги из историје*, 44.

11 *Na vratima Istoka, engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. vijeka*, (izbor, predgovor i bilješke Omer Hadžiselimović), Sarajevo 1989, (u daljem navođenju: *Na vratima Istoka*), 349.

урадио из Беча,¹² што је имало за посљедицу да Аустрија започне отвореније праћење евентуалног покрета хришћана у њеном најближем сусједству. Оцјена аустријског историчара Карла Ритера фон Сакса, да у Првом српском устанку није било захтјева за уједињењем Србије и Босне, нетачна је и тенденциозна.¹³ Најважнија идеја овог устаничког покрета било је уједињење Босне и Херцеговине са Србијом,¹⁴ а која је касније црпљена за образовање политичког идентитета у свим надолazeћим устанцима.¹⁵

Почетком XIX вијека од босанских фратора у Беч су долазили извјештаји да су тамошњи Срби „увијек спремни на устанак“.¹⁶ Одјек Српске револуције 1804. у Босни, за аустријску политику значио је почетак интензивнијег праћења, осим овог и свих наступајућих покрета. Прије свега, због Јанчићевог координисаног дјеловања са Првим српским устанком 1809. године, Аустрија је више од било које европске силе радила на деструкцији устаничког пожара у Босни и Херцеговини и у томе имала подршку других сила, у првом реду Русије. Клица ове аустријско-руске сарадње је из јануара 1808, када је руски капетан Новокрштени открио једном аустријском повјеренику да је француски генерал Мармон устаницима у Босни обећавао помоћ у оружју и муницији.¹⁷ Праћење догађаја у Херцеговини, Аустрија је почетком вијека повјерила старој уходи Винку Влатковићу, који је имао задатак да у Дубровнику сабира обавјештења о збивањима у Босни и Херцеговини и на вријеме их прослијеђује у Беч.¹⁸ Узмирујући извјештаји са терена, временом су доприносили све већем јачању војне струје у Бечу, која је оличена у надвојводи Карлу још тада предлагала војну окупацију Босне и Херцеговине, прије свега у циљу спречавања стварања веће српске државе на Балкану и истискивања руског утицаја. Временом, ова струја ће надјачати све

12 Владимир Ђоровић, *Борба за независност Балкана*, Београд 1937, 51.

13 Милорад Екмечић, *Предговор*, 1994, 25.

14 Душан Берић, Однос веза између Првог српског устанка и устанка у Херцеговини 1852–1862. и 1875–1878, у: Научни скуп: *Српска револуција 1804–1815. и Босна и Херцеговина*, АНУ РС, књ. VI, Одјељење друштвених наука, књ. 8, Бањалука 2004, 287.

15 Душан Берић, *Српско питање*, 12.

16 Душан Берић, *Устанак у Херцеговини*, 23; Једна ранија оцјена ађутанта и преводиоца аустријског конзулата Димитрија Атанасковића из 1818, најријечитији је примјер природе нарави православних у Босни. Православни народ био је према његовом виђењу, потпуно необразован, превасходно у вјерском погледу, због чега су без икаквих вјерских забрана природно развијали и свој однос према турским господарима. Одгојени на тај начин, православни у Босни били су спремни на све подухвате, при чему се једино тражила храброст, што значи да се на насиље свог тлачитеља Турчина узвраћа насиљем, забиљежио је Атанасковић (Галиб Шљиво, *Један опис Сарајева из априла 1818. године*, Историјски зборник, бр. 7, Бањалука 1986, 204.).

17 Васо Чубриловић, Први српски устанак и босански Срби, у: *Поједи Васе Чубриловића на српску историју XIX и XX века*, (приредио др Здравко Антонић), Београд 1992, 202.

18 Mithad Šamić, *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj*, Sarajevo 1966, 75.

друге струје у аустријској политици и доминирати у каснијој балканској политици Аустро-Угарске, све до њене коначне пропасти.¹⁹ Аустријске амбиције према Босни, могли су да осјете и страни путописци, а један од њих Француз Шарл Пертизје, предвиђајући још 1808. надлазећу аустријску окупацију Босне и Херцеговине, наслуту је такав развој догађаја, али тек за наредних седамдесет година.²⁰ Вишедеценијско аустријско надгледање „уплива Србије“ у догађаје у Босни, може се пратити од времена извјештаја барона Латермана из Загреба. Овај је 6. октобра 1809. своју владу са забринутошћу обавјештавао о убацивању двадесет србијанских емисара крајем септембра исте године, са циљем да се устаничко врење одржи и прошири и на „Отоманску Хрватску“ (Босанска Крајина).²¹ Сваку акцију Аустрије у каснијем времену, карактерисаће стално контролисање и искористићавање устанака. Сам Наполеон Аустрију је назвао „географским непријатељем“ Србије,²² а према ријечима Робера Сипријена Босна и Херцеговина била је: „као клин забијена у Аустријску империју, који је пријетио да разбије дрво Хабзбурга ако би се на Истоку појавила снага способна да помоћне природи.“²³ Аустријска политика према Босни и Херцеговини, из ових разлога вратила се на своје стогодишње коријене, а то је значило, како каже њемачки историчар Мориц Хернес (Dinarische Wanderungen, Wien 1888) њено одвајање од словенског истока и претварање у „предстражу западне културе на кайији Оријента.“²⁴

Аустријска државна политика је од почетка XIX вијека стајала на становишту да је опстанак Турског царства боља варијанта од било чега што би „мирисало“ на српску државу, која је у оновременим околностима могла једино стасати у револуционарном и антилегитимистичком врењу. Томе се бескомпромисно одупирао аустријски канцелар кнез Метерних, чије је подржавање Турске у последњим годинама Српске револуције 1813. било чак и по цијену искоријењивања српске нације.²⁵ Будућност Босне и Херцеговине у великој мјери била је предодређена двијема његовим познатим крилатицама, а то је да је Турска за Аустрију граница безбједнија него море,²⁶

19 Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882–1903)*, Banja Luka 2001, 18–19.

20 Mithad Šamić, *Francuski putnici*, 141.

21 Богумил Храбак, *Босна и Херцеговина у доба Првој српској устанка*, Бањалука 2004, 219.

22 Милорад Екмечић, Место Берлинског конгреса 1878. у српској историји, у: Међународни научни скуп: *Европа и Источно питање (1878–1923), политичке и цивилизацијске промене*, Историјски институт САНУ, Зборник радова, књ. 18, Београд 2001, 70.

23 Федор И. Успенски, *Источно питање*, Београд–Подгорица 2003, 183.

24 Илија Кеџмановић, *Баришћева афера, прилози проучавању историје Босне и Херцеговине у првој половини XIX вијека*, НД НРБиХ, Дјела, књ. III, Одјељење историско-филолошких наука, књ. 3, Сарајево 1954, 34–35.

25 Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања, Историја Срба у Новом веку 1492–1992*, Београд 2007, 207.

26 Милорад Екмечић, Мит о револуцији и аустријска политика према Босни, Херцеговини и Црној Гори у време Кримског рата, у: Милорад Екмечић, *Радови*

и да „Србија мора бити аустријска или турска.“²⁷ Опстанак Турске био је заједнички интерес Европе, а за Аустрију специјални интерес политичке нужде.²⁸ Из оквира овакве спољне политике Аустрија није никада помишљала да изађе, па ни за вријеме каснијих побуна муслиманског племства против централних власти, које је сматрала унутрашњим проблемом Турског царства. Захтјеви Хусеин-капетана Градашчевића из 1832. за избор везира из реда босанског муслиманског племства нису могли прејудиицирати било шта више од тога, па ни у каснијој науци „исфризирану“ наводну жељу босанских муслимана за аутономијом Босне и Херцеговине, слично Милошевој Србији.²⁹ Овај покрет остао је без подршке Аустрије. Кнез Метерних је и сам увиђао, да се Турска распада, успостављајући чак и дијагнозу болесника, који болује од конституционалне болести и чије преживљавање зависи од Беча и Аустрије, а не од „савјета рђавих љекара“ Велике Британије и Француске.³⁰ Метернихову формулу „очувања Турске“, истина доста касније, разоткрио је (1863) турски инспектор Џевдет-паша, препознајући у његовој политици подржавања централних власти у ломљењу отпора босанских муслимана, лакши пут за аустријску окупацију Босне и Херцеговине у каснијем периоду.³¹ Ове формуле држали су се сви аустријски конзули, за које је један српски агент казао, да су својим понашањем знатно доприносили турском фанатизму и да су све до окупације 1878: „сваком љокрећу хришћана прошивни били, држећи се љо хришћане источне убишачне Метернихове љолишике.“³²

Период буна и устанака од 1833. до 1841, није нигдје озбиљније узиман од европских дворова. Ниједна од дипломатских историја за то раздобље, као ниједна историја Источног питања, уопште не помиње овај низ антифеудалних покрета.³³ Истина, они су били покрети отпора, а не устанци, који као поновљене епизоде и у нешто каснијем времену, за вријеме реформног режима султана Абдул Мецида, нису успјели да изазову било какве дипломатске заплете.³⁴ У доба Револуције 1848. европске силе на све могуће начине онемогућавале су покрете, и страх од револуција дјеловао је као кочница на друге силе.

из историје Босне и Херцеговине XIX века, Београд 1997, 48.

27 Војислав Богѡевић, *Осврћ на експанзионистичку љолишину Аустроугарске у вези са Босанско-херцеговачким устанком 1875–1878*, Преглед, бр. 10, год. LXV, Сарајево октобар 1975, 1129.

28 Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim*, 19.

29 Avdo Sućeska, *Položaj bosanskih muslimana u Osmanskoj državi*, Pregled, br. 5, god. LXIV, Sarajevo 1974, 504.

30 Васиљ Поповић, *Метернихова љолишника на Блиском Истоку*, Посебна издања, књ. LXXXIV, друштвени и историски списи, књ. 36, СКА, Београд 1931, 193.

31 Ахмед Џевдет-паша, *Из љосмртних рукописа Ахметѡ Џевдеѡ љаше*, (превод Глиша Елезовић), Прилози за оријенталну филологију, II, Сарајево 1951, 275.

32 Радош Љушић, *Сѡменица и љрошеније Сѡеве Боѡдановића*, Зборник за историју БиХ, бр. 2, Београд 1997, 212.

33 Владимир Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренскоѡ мира до Парискоѡ конгреса (1829–1856)*, Београд 1971, 348.

34 Васиљ Поповић, *Аѡрарно љишање у Босни и љурски нереди за време реформноѡ режима Абдул Мецида (1839–1861)*, Београд 1949, 9.

Интерес једне био је да револуције не успију код друге силе, и обрнуто, јер све до 1848. владари Аустрије и Русије били су теоретски свемоћни, а од тада више не.³⁵ Савез „три сјеверна двора“ (Русија, Пруска и Аустрија) или Света Алијанса, била је из ових разлога „status quo“ алијанса.³⁶

Чињеница је да након Лајнингенове мисије 1853. није било политичких планова на Балкану без јачег аустријског учешћа,³⁷ поготово када се након Кримског рата измијенио међународни положај Русије у тзв. „концерту великих сила.“³⁸ Фрањевац фра Марјан Шуњић је са добрим предосјећајем у својим „Успоменама“ (1850) за Аустријанце забиљежио да су: „*Sint igitur simplices sicut columbae, et prudentes sicut serpentes*“ („Они изгледају, дакле, наивни као голубице, а прећупчени су као змије“).³⁹ Фрањевачки католицизам с временом ће уступити своје мјесто „аустријском католицизму“, који је према ријечима просвјеног француског путописца Анри Луј Алфонс Масије де Клервала (1855) у времену који је надлазио служио као претходница Њемачке на Исток.⁴⁰ Снага аустро-турске антиустанничке политике регрутована је из реда фрањеваца, чије су вјернике, као „чуваре мира“ Турци увијек слали против Срба.⁴¹ Преко њих, водио је Аустрију најкраћи пут у Босну и даље на Балкан.⁴² У вријеме када је аустријска супарница Русија губила улогу велике силе у Кримском рату, аустријски први министар гроф Буол-Шауенштајн сматрао је да је дошло вријеме да се дјело принца Еугена Савојског заврши и да се Аустрија прошири на Балкан.⁴³ Обриси овакве политике примјетиће се у свим устанцима Луке Вукаловића у Херцеговини током педесетих, када је Аустрија уложила велики труд да ни један од њих не успије. Неутрална у Кримском рату, Аустрија је искористила пораз Русије. Само неколико дана иза Париског мира 1856. аустријски маршал Радецки заговарао је окупацију далматинског залеђа (hinterland), односно цијеле Босне и Херцеговине, коју ће деценију касније поново затражити Тегетхоф.⁴⁴ У устанцима Луке Вукаловића, који су

35 A. Dž. P. Tejlor, *Borba*, 37.

36 Isto, 42.

37 Душан Берић, *Српско питање*, 54.

38 Владимир Стојанчевић, *Јужнословенски народи*, 347.

39 Војислав Богичевић, *Осврћ на експанзионистичку политику*, 1132.

40 *Приче француских путописца*, 244–245.

41 Marko Vego, *Don Ivan Musić i Hrvati u Hercegovačkom ustanku 1875–1878 godine*, Sarajevo 1953, 8.

42 Berislav Gavranović, *Uspostava redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881. godine (prilog političkoj historiji Austro-Ugarske Monarhije na Balkanu)*, Beograd 1935, 15.

43 Тефвик Исламов, *Монархия Габсбургов и оккупация Боснии-Герцеговини*, у: *Međunarodni naučni skup: Povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini*, (том I), 154; Т. Кралјаčić, *Kalajev režim*, 19.

44 Rittmeister Alexander Spaits, *Der Weg zum Berliner Kongress, historische entwicklung Bosniens und der Herzegowina bis zur okkupation 1878*, Wien und Leipzig 1907, 83.

се са мањим прекидима протегли до 1862. године, Аустрија је у свему и на сваком кораку подржавала Турску.⁴⁵

Устанцима у Босанској Крајини и Босанској Посавини 1858. дјеловање руских револуционарних агената и аустријског конзула и његових агената давало је извјесно спољно-политичко обиљежје. Зебња Аустрије постојала је и поред извјештаја аустријског конзуларног агента у Бањалуци Александра Миленковића, да устанак у Босанској Крајини 1858. није био усмјерен против султана, већ против земљопосједника и закупца десетине.⁴⁶ Овој оцјени придружио се и „Journal d' Debat,“ који је 1858. писао да покрет у Босни и Херцеговини није подстицан политикама европских сила и да није ништа друго него устанак сељака.⁴⁷ Страх Аустрије био је да овај покрет не поприми веће политичко обиљежје, као што је био случај у Херцеговини, у којој истина лакши аграрни односи нису истицани у устанку испред српског националног интереса.⁴⁸ У овој политици, највећи савезник Аустрије је Ватикан, који не подржава учешће католика у покрету, зато што је он интегрални дио српског и православног покрета.⁴⁹ Антиустаничкој Аустрији ишла је на руку и државна политика Русије, која је као конзервативна сила била досљедно против ријешавања аграрног питања.⁵⁰ Саферском наредбом 1859, само декларативно поправљени су интереси сељака,⁵¹ а устаничка жеравица тињаће у Босни све до новог устанка 1875. године.

Политика устаничког покрета у Херцеговини вођеног под Луком Вукаловићем 1852–1862. била је сједињење Херцеговине са Црном Гором у првој фази, до коначног стварања јединствене српске државе. Веће руско ангажовање било је ограничено одредбама Париског уговора 1856, а консензус остатка „концерта великих сила“ заснивао се на онемогућавању ове идеје. Након успјеха Пруске 1866. у рату против Аустрије, односи између великих сила битно су се измјенили, уздрман је стари ред ствари и створен нови поредак у Европи.⁵² Аустрија се након губитака територија у Италији и пораза у Њемачкој, отворено окренула према Босни и Херцеговини.⁵³ Покрети у Херцеговини, као и у Босни, нису били у вези са званичном политиком петроградског двора, већ са једном врстом руске парадржавне поли-

45 Владимир Ђоровић, *Лука Вукаловић и херцеговачки устаници од 1852–1862*, Посебна издања, књ. XLV, друштвени и историски списи, књ. 17, СКАНУ, Београд 1923, 53.

46 Galib Šljivo, *O Bosanskoj Krajini u 1858. godini*, Istorijski zbornik, br. 8, Banjaluka 1987, 53.

47 Душан Берић, *Устанак у Херцеговини*, 365.

48 Душан Берић, *Однос веза*, 291–292.

49 Душан Берић, *Устанак у Херцеговини*, 11.

50 Милорад Екмечић, *Национална политика Србије према Босни и Херцеговини и аграрно питање (1844–1875)*, у: Милорад Екмечић *Радови из историје Босне и Херцеговине XIX века*, 32.

51 Васиљ Поповић, *Аграрно питање*, 10.

52 М. С. Пироћанац, *Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа*, Београд 1895, 53.

53 Милорад Екмечић, *Дуго кретање*, 279.

тике оличене у Словенофилском комитету. Званична политика Русије ишла је за тим да се прије диобе Балкана са Аустријом претходно побуне хришћани, како се не би беспотребно пролијевала руска крв.⁵⁴ Руси су фаворизовали само један дио српских циљева и то црногорски, а он је значио осамостаљење ове мале земљице по руском рецепту.⁵⁵ Према ријечима Џонатана Ајала, основни проблем Срба био је што они нису знали границу до које су се могли ослонити на Русе као своје „заштитнике од Запада.“⁵⁶ Неумјереност овакве српске политике утирале су пут непотребној теорији створеној на Западу, да би новостворена и увећана српска држава у етничким границама, само представљала претходницу руске експанзије на јужна мора.⁵⁷

Завршница свих устанака, српски устанак у Босни и Херцеговини 1875–1878, одиграо се на позорници Велике источне кризе (1875–1878), у вријеме највећег дипломатског заплета између великих европских сила. Ову завршницу историјска наука оцјенила је међашним датумима којима је одређен почетак и крај кризе.⁵⁸ Француски путописац Ами Буге, примјетио је да Аустријина жеља за Босном није била новијег датума, а она потиче из Бечког конгреса 1815, када је Аустрији додијељена Далмација. Босна, као њено природно залеђе, постала је од тада прворазредна жеља аустријске дипломатије. Буге је предвиђао да у случају комадања Турске, Аустрији на дар припада Босна, о којој је тадашњи аустријски кабинет водио више рачуна од било које друге турске покрајине.⁵⁹ Све до 1871. године, Аустрија је у својим тајним плановима, имала у виду окупацију Босне само до Врбаса и Херцеговине до Неретве, али од те године, жељела ју је цијелу.⁶⁰

Најтврђи став према устанцима имали су туркофилски британски конзули. Политика Велике Британије према устанцима добијала је своју закономјерност из њеног односа са највећом супарницом Русијом, заштитницом православних. Однос ове двије земље током већег дијела XIX вијека, представљао је природни геополитички сукоб континенталне империје са водећом поморском силом за контролу над Евроазијом. Њихово непријатељство личило је на анималистичко супарништво између слона и кита, код којих директних фронталних сукоба није могло да буде, због чега су се они преносили на периферију, у борбу за контролу над трећим земљама.⁶¹ Свједок догађаја 1875–1878. године Васо Пелагић, запазио је, да је осим Аустрије

54 Милорад Екмечић, *Мити о револуцији*, 50.

55 Душан Берић, *Устанак у Херцеговини*, 183.

56 Душан Берић, *Српско мишљење*, 524–525.

57 Милорад Екмечић, *Дуго кретање*, 293.

58 Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, том II, Београд 1989, 275.

59 Mithad Šamić, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836–1878) i njihovi utisci o njoj*, Sarajevo 1981, 284.

60 Ivica Puljić, *Hrvati katolici Donje Hercegovine i Istočna kriza – Hercegovački ustanak 1875–1878*, Humski zbornik VII, Dubrovnik–Neum 2004, 188–189.

61 Sava Živanov, *Rusija na prelomu vjekova, posljednje decenije Ruskog carstva, od završetka Krimskog do početka Prvog svetskog rata (1855–1914)*, Beograd 2002, 365–366.

и Велика Британија од самог почетка устанка, чинила све на одржавање турске власти у Босни и Херцеговни.⁶² Без обзира што им је на згради вицеконзулата у Мостару сметала британска заставица, јер су на њој видјели крст,⁶³ муслиманима су због њихове подршке опстанку Турске, британски вицеконзули били омиљени.⁶⁴ Британски путописац Хери Томсон забиљежио је, након свога пута по Босни и Херцеговини уочи Велике источне кризе, како хришћански становници балканских земаља Британију с правом сматрају пријатељем Турака а њиховим непријатељем, закључујући да је због опсједнутости положајем у Индији и љубоморе према Русији, Британија више од било које друге велике силе одговорна за биједу и патње оних балканских народа који још нису успјели да се ослободе Турака. Највећи камен спотицања британске политике око овог питања, лежао је у чињеници да је увјерење просјечног Британца о јужним Словенима у то вријеме било, да су они инфериорни полуварвари.⁶⁵

Одговор на одлуку устаничких вођстава да на Видовдан 28. јуна 1876. прогласе сједињење Босне са Србијом, а Херцеговине са Црном Гором⁶⁶ био је „Рајхштатски споразум“ 8. јула 1876. између Аустро-Угарске и Русије, којим је Босна и Херцеговина договорена као аустроугарска интересна сфера. Главни аустријски интерес био је спречавање стварања једне веће српске државе на њеним јужним границама, руски је био избјегавање компромитације са аустријском „Тројецарском савезницом“, док је британски интерес, као и увијек, био бескомпромисно очување јединства Турског царства. Стогодишње супарништво Аустрије у дипломатском надмудривању са Русијом,⁶⁷ овим је споразумом било крунисано највише на штету устаника у Босни и Херцеговини. Русофобија Велике Британије и њен апологетизам Турског царства заснивали су се на страху, да би са снажном Русијом на Босфору и Дарданелима умјесто слабе Турске, изгубила престиж у Свијету.⁶⁸ У Босни, према ријечима мис Ирбијеве, њена влада као заштитница муслиманства у Европи, одржавала је своје посљедње упориште.⁶⁹ Велика Британија је савезника нашла у Аустро-Угарској, чији је однос најсликовитије описао гроф Андраши, поредећи прву земљу са ајкулом, а другу са вуком, која једна другој издалека показују зубе, након чега се враћају у своја станишта и која

62 Васо Пелагић, *Историја Босанско-херцеговачке буне*, Сарајево 1953, 158.

63 Душан Берић, *Устаници у Херцеговини*, 387.

64 Božo Madžar, *Dva nepoznata dokumenta o ustancima Luke Vukalovića*, Hercegovina, br. 1, Mostar 1981, 203.

65 Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd 1999, 178–179.

66 Ови прогласи састављени су од неког непознатог лица блиског српској влади. Дјеловао је нестварно и како каже проф. др Радош Љушић, тај „звездани шренуџак првој српској уједињења“ у српској историји, није остао запамћен у колективној свијести народа (Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, Београд 2008, 471–472.).

67 Фјодор И. Успенски, *Источно питање*, 155.

68 Милош Ковић, *Велика Британија и Босна и Херцеговина у Источној кризи (1875–1878)*, Зборник за историју БиХ, бр. 6, Београд 2009, 159.

69 *Na vratima Istoka*, 362.

их по природи ствари спречавају да се икада сретну.⁷⁰ Ова аустријска политика била је оличена у мађарском племићу грофу Андрашију, који током устанка није крио замисао, да када једном уђе у Босну заузме је заувјек.⁷¹ У вријеме када се устанак могао само наслутити, аустријска дипломатија обилато се користила невољама обичних људи, првенствено трговаца чије су жалбе само злоупотребљавали, а које су потоњи потомци касније с правом препознавали као тадашњи „Аустријин марифетш“.⁷² Четврта велика сила Француска, водила је током „Источног питања“ најнепринципијелнију политику. Она је још од прве половине XVI па све до краја XVIII вијека била највећи пријатељ Турске, након чега почиње њено колебање између двије опције, рушења или комадања Турске, у зависности од могућности властитог окоришћавања.⁷³

Аустријска политика не би била ни изблиза тако успјешна да у устаничком покрету није постојала јака аустрофилска струја. Њени коријени потичу из средине XIX вијека, када је идеолог буне дервентског попа Јовице Илића из 1834, русофил Павле Каранотвртковић био 1851. заврбован од неких људи да обавља шпијунске послове за бечки двор,⁷⁴ у исто вријеме када је сличне послове радио и за Омер-пашу Латаса.⁷⁵ Главни агитатор ове политике у каснијем времену био је загребачки трговац Илија Гутеша, лични пријатељ окупатора Босне и Херцеговине 1878. генерала Јосипа Филиповића.⁷⁶ Под псеудонимом Eduardo Albini, Гутеша је раније дјеловао као агент србијанске Владе у Хрватској.⁷⁷ Обављање шпијунских послова за двије владе био је нимало необичан стил оновремених устаничких конспиратора. Гутешин савременик Нико Јовановић Окан је „као обични обавјештајац за малу новчану својш“ био аустријски агент исто колико и српски.⁷⁸ У историјској науци остаје отворено питање веза Голуба Бабића са бечким двором, поготово ако се има у виду његово реферисање 1861. хрватском бану Шокчевићу на једној аудијенцији

70 Милош Ковић, *Дизраели и Источно питање*, Београд 2007, 282.

71 Бранко Павићевић, Предговор, у: *Русија и Босанско-херцеговачки устанак 1875–1878*, Руско-турски рат, св. III, ЦАНУ, Одјељење друштвених наука, Историјски извори књ. 3, посебне збирке књ. 3, Титоград 1988, 45.

72 Стојан Бијелић, *Казивање паметишара о прошлости Бања Луке и Крајине*, (приредио Ђорђе Микић), Бањалука 1996, 117.

73 Васиљ Поповић, *Источно питање, историјски преглед борбе око оцјанка Османлијске царевине у Левантју и на Балкану*, треће издање, Београд 1994, 15, 49.

74 Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1849–1853*, 240.

75 Тумач Плехачек – конзулу Атанасковићу, Сарајево 16. јануара 1852, у: *Босна и Херцеговина за време везировања Омер-паше Латаса (1850–1852), исправа из Бечкој држ. архива сабрао Фердо Шишић*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, друго одељење, књ. XIII, СКА, Београд 1938, 425; Конзул Атанасковић – кнезу Шварценбергу, Sarajevo, am 22 Jänner 1852, у: Исто, 428.

76 Владимир Красић, *Устанак у Босни 1875–1878, траја за новију српску историју рађа за ослобођење*, Нови Сад 1884, 80, 115.

77 Васо Војводић, Тајни рад Србије на ослобођењу Босне и Херцеговине (1868–1872), у: Васо Војводић, *У духу Гарашанинових идеја, Србија и неослобођено српство 1868–1876*, Београд 1994, 42.

78 Исто, 19–20.

у Загребу, на којој му се лично пожалио на лоше понашање српске владе према њему, након пропасти Дољанске буне 1858.⁷⁹

Савладавању препрека за лакшим аустријским улажењем у Босну и Херцеговину, свакако су придонијели и одбјегли бањалучки и градишки трговци (Илија Билбија, Божо Љубојевић, Васо Видовић). Увидјевши да им Србија и Русија не могу помоћи, ови трговци су отворено затражили помоћ од бечке владе.⁸⁰ Они су 1872. затражили и физичку заштиту аустријског цара, пружајући на тај начин „*пријоду трофу Андрашију да јаче унесе руке у босанско њишање*“.⁸¹ Отворено за аустроугарску окупацију Босне и Херцеговине били су од познатих устаничких вођа: Павле Вукановић,⁸² Милан Недимовић, Лука Петковић,⁸³ Петар Узелац.⁸⁴ Посљедњи, Узелац у служби је аустријске политике од времена када је у јуну 1862. бечкој влади потказао Гутешу, да овај у сарадњи са српском владом спрема устанак у Босни.⁸⁵ Средином јула 1875. у Сарајеву у једној цркви, забиљежено је да је неки поп молио Бога за цара аустријског и да је на молитви пјевао аустријску химну.⁸⁶ У септембру 1875. године Узелац је писао у Трст Велимиру Ломбардићу о нужности аустријске окупације, коју он прихвата као мање зло, од досадашње турске управе у Босни и Херцеговини.⁸⁷ Сматрао је, и био у праву, да ће се Русија нагодити са великим силама на штету малих народа.⁸⁸ Почетком 1876. године Узелац је исто писао и генералу Молинарију и барону Родићу.⁸⁹ У писму генералу Јосипу Филиповићу априла 1878, Узелац изражава наду да ће Босна припасти „*нашој аустроугарској држави*“. И Голуб

79 Влангали – Виктору Петровићу Балабину, Белград, 2 Августа 1861. у: А. Раденић, *Документи из руских архива о покрету за ослобођење југословенских земаља под Турском 1860–1861*, АП, бр. 1–2, Београд 1970, 145.

80 Драганчић – С. Теодоровићу, 6. новембра 1872. г, у: *Освободитељна борба народа Босни и Херцеговини и Русија 1865–1875*, документи, (ответственне редакторы Ю. А. Писарев, М. Экмечич), Москва 1988, 312.

81 Augustin Čičić, *Monografija o fra Grgi Martiću*, 24. I 1822–30. VIII 1905, Zagreb 1930, 110.

82 Artur Dž. Evans, *Ilirska pisma*, Sarajevo 1967, 94.

83 Rade Petrović, *Zabilješke dr Pere Čingrije o Hercegovačkom ustanku (1875–1878)*, Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika BiH, god. 1964–1965, knj. IV–V, Sarajevo 1965, 366.

84 Владимир Красић, *Устанак у Босни*, 153–154.

85 Василије Крестић, Илија Гутеша, *Зборник Срба у Хрватској*, бр. 4, Београд 1999, 58.

86 Новије, Преглед новина, број 83, 18 (30) јула 1875, у: »Застава« о Босни и Херцеговини 1874–1876, књ. III, (уредио Хамдија Капићић), Сарајево 1954, 66.

87 Petar Uzelac – Velimiru Lombardiću, 21. 09. 1875, Srb-Udbina, у: Marko Vego, *Pisma o Bosansko-hercegovačkom ustanku od 1875. do 1878. god.*, GZM, n. s. istorija i etnografija, sv. IX, Sarajevo 1954, (у даљем навођењу: Pisma BHU 1875–1878), 46.

88 Petar Uzelac – Vladimiru Desnici, 6. aprila 1876. u Rijeci, у: Hajrudin Ćurić, *Arhivska zbirka Vladimira Desnice, prilozi radu Obrovačkog odbora i ustanku u Bosni 1875–1878*, ANU BiH, Građa, knj. XVII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 13, ANU BiH, Sarajevo 1971, 59.

89 Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875–78*, Sarajevo 1960. (drugo izdanje Sarajevo 1973), 331–332.

Бабић, иако није отворено заговарао овакав курс, након пропасти устанка се сложио, да је било какав отпор Аустро-Угарској бесмислен.⁹⁰ По постављењу Бабића за команданта страже у Бихаћу 1879, Узелац је на једном мјесту изјавио да ће од тада Бабић бити „*најбољи Аустријанац*“.⁹¹

Закулисане радње ових људи, могле су се наслутити током устанка. Аустрофилска струја предвођена Узелцем, на скупштини у Јамници 6. јануара 1876. изборила је са присталицама кнеза Милана, да се за новог вођу устаника изабере Словенац Мирослав Хубмајер.⁹² О Хубмајеровој прошлости се није знало довољно, као ни да је за Аустрију радио још прије скупштине у Јамници, заговарајући у новембру 1875. прикључење цијеле Босне и Херцеговине Хрватској, осим Херцеговине источно од Неретве, која би припала Црној Гори.⁹³ Хубмајер је у Босанску Крајину дошао из Херцеговачког устанка, у коме се устаничка жеравица потпирила највише из сусједне Далмације и Дубровника. У својим мемоарима, дубровачки градоначелник и један о помагача устанка од самог његовог почетка, др Перо Чингрија, потврдио је да је за католике у устанку било одлучујуће да се Босна припоји Далмацији и Хрватској.⁹⁴ За Хубмајера, Петар Мркоњић је једном приликом неком устаничком јатаку рекао: „*Гони штога јага из куће, он на нешто друго иде*.“⁹⁵ У неком извјештају из 1880. упућеном аустријским властима, Узелац за себе каже да може пружити јасне доказе да је од почетка устанка дјеловао само у интересу Аустрије, због чега је био прогањан од пансловиста и Срба.⁹⁶ Приврженик Беча и аустроугарске политике био је и Хубмајеров наследић Лазар Миодраговић,⁹⁷ повјерљив човјек аустријског конзула у Београду,⁹⁸ као и Јово Ерцег Скобла који се за вријеме трајања устанка у Босни 1875–1878, декларисао као агент српске полиције, а у ствари је био у служби бечке полиције.⁹⁹ О Скобли који је раније био близак словенофилима, причало се да је аустријским властима у Загребу пот-

90 Isto, 326.

91 Dr I. K. (Ilija Kecmanović), *Dva pisma Petra Uzelca, prilog proučavanju istorije bosanskog ustanka*, Godišnjak arhiva i društva arhivista, BiH, br. 1, god. I, Sarajevo 1961, 311.

92 Milenko M. Vukićević, *Kralj Petar od rođenja do smrti*, Beograd 1922, 14.

93 Rački – Strossmayeru, Zagreb, 19. nov. 1875, u: *Korespondencija Rački-Strossmayer, knj. II, od 6. jan. 1876. do 31. dec. 1881, o stogodišnjici rođenja Franje Račkoga*, (uredio Ferdo Šišić), izdala JAZU, Zagreb 1929, 384.

94 Rade Petrović, *Zabilješke dr Pere Čingrije*, 360–361.

95 Милан Карановић, *Чешовање Војводе Петра Мркоњића, краља Петра, по Босанској Крајини 1875–76, по причању његовој чешника-посилној*, Сарајево 1921, 69.

96 Dr I. K., *Dva pisma*, 311.

97 Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni*, 275.

98 Васо Чубриловић, *Устанак у Босни 1875–78*, Београд 1930. (друго издање Београд 1997), 314.

99 Laza Kostić – Velimiru Lombardiću, Beč, 27. 5. 1879, u: *Pisma BHU 1875–1878*, 62; S. Ljubibratić – T. Kruševac, *Prilozi za proučavanje Hercegovačkog ustanka 1875. godine (Iz arhiva vojvode Mića Ljubibratića)*, Godišnjak istorijskog društva BiH, god. IX, Sarajevo 1958, 271.

казивао остале устаничке вође.¹⁰⁰ Поп Каран се током свог боравка у Београду почетком августа 1878, са групом устаника нудио аустријском амбасадору, да помогне у окупацији Босне и Херцеговине.¹⁰¹ Умало аустријски агент није постао и Васо Пелагић, коме је, док је боравио у истражном затвору у Новом Саду, долазио неки непознати човјек са понудом да напише једну посланицу Бошњацима у којој би заговарао аустроугарску окупацију Босне и Херцеговине, што је он одбио.¹⁰² Прилажење Аустрији, било је код устаника нарочито изражено пред окупацију августа 1878. године. Осим херцеговачких католика предвођених дон Иваном Мусићем, аустријско запосједање Херцеговине у августу 1878. помагао је са својих три стотине устаника и војвода Мелентије Перовић.¹⁰³ Загребачки „Obzor“ је у свом једном чланку из августа 1878. славodobитно прокоментарисао озлојеђеност већине босанских Срба због окупације, али и постојање „*trizezних православних*“ који су били задовољни што ће доћи „*pod prosviećenu i tolerantnu vladu*.“¹⁰⁴ У аустрофиле не треба рачунати католике, јер су они листом били за аустроугарску окупацију. Њихова свијест о народној припадности не постоји, и црква их је научила шта нису, али још увијек не и шта јесу.¹⁰⁵ Са Србима сигурно и никад нису хтјели заједно. Првих дана устанка у Херцеговини, хрватски политичар дон Миховил Павлиновић јавио је фра Пашку Буцоњићу да никакав устанак у Босни и Херцеговини Аустрија не може одобрити.¹⁰⁶ Аустрија је искористила повољне околности у Босни и Херцеговини, рачунајући на безрезервну подршку католика, за које су традиције Словенства и привржености Србији биле стране и резервисане само на православне.¹⁰⁷

Генеза војне сарадње и помагања Аустрије Турској, може се пратити од првих устаничких превирања. За вријеме Јанчићевог устанка, аустријске пограничне власти одбијале су да Србима продају оружје. У новембру 1861. године Лука Вукаловић одбијао је налог из Беча

100 Ненад Урић, *Србија и устанак у Босни пре и на почетку првој српско-турској рат* (1876), Зборник за историју БиХ, бр. 6, Београд 2009, 104.

101 Н. Вреде – грофу Андрашију, Београд, 1. август 1878. у: *Србија 1878, документи*, (приредили Михаило Војводић, Драгољуб Р. Живојиновић, Андреј Митровић, Радован Самарџић), Београд 1978, 596.

102 Kosta Milutinović, *Vasa Pelagić pred sudom i u tamnici*, Korijen, br. 3. i 4, god. I, Banjaluka 1955, 89–90.

103 Милорад Екмечић, Улога дон Ивана Мусића у Херцеговачком устанку 1875–78. године, у: Милорад Екмечић, *Радови из историје Босне и Херцеговине XIX века*, 198.

104 Dragutin Pavličević, *Otpor Austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini i njegov odjek u Banskoj Hrvatskoj*, у: *Naučni skup: Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini [Sarajevo, 23. i 24. oktobra 1978]*, ANU BiH, Posebna izdanja, knjiga XLIII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 8, Sarajevo 1979, 268.

105 Милорад Екмечић, „Географски непријатељ Србије“ (улога католичке политичке идеологије у Источном питању 1844–1878), у: Милорад Екмечић, *Огледи из историје*, 88.

106 Marko Vego, *Don Ivan Musić*, 34.

107 Augustin Čičić, *Monografija*, 110.

да поруши одбрамбена утврђења у Суторини, која су била подигнута према његовом тврђењу, само зато што је: „Аустрија преко мора и своје шеришорије на нас Турке проишшала.“¹⁰⁸ Обострана сарадња институционализовала се поготово током Бокелске побуне октобра 1869, када је на Аустријин миг турска војска у Херцеговини затворила своју границу.¹⁰⁹ Крах Црних Потока почетком августа 1877. представљао је само разрађену шему из ранијих времена.

Санстефанским миром (3. март 1878) Русија је бацила Турску на кољена, а Србију стварањем Велике Бугарске изневјерила и оштетила. У домаћој историографији олако се прелази преко чињенице да су Санстефанским миром устанички захтјеви у Босни и Херцеговини били у већем дијелу задовољени, јер је Босна и Херцеговина добила аутономију у Турској.¹¹⁰ Оцјена Фрање Заха да су током устанака највише страдали интереси босанских Срба, није нимало пренаглашена. По њему су не само Аустрија, него и Србија и Црна Гора користили устанике као мамац, да би их касније одбацивали.¹¹¹ Још раније, према властитом признању од 20. јула 1876, војводу Голуба Бабића је Србија издала и одбацила.¹¹² Пресудан датум у дезавуисању устаничког покрета је 8. јули 1876, када су Аустрија и Русија у Рајхштату подијелиле југоисток Европе долином ријеке Дрине. Све до тада, објема силама подједнако, смиривање устанка није одговарало, Аустрији која је маштала о окупацији, а Русији о аутономији Босне и Херцеговине, као бране аустријском продору на Исток. Након Рајхштата, улазак Србије у рат најмање је одговарао Русији. Босна и Херцеговина је постала предмет са којим је Русија, како каже академик Васо Чубриловић: „правила ушшуйке Аустрији за љубав својих великих интереса у источној дијелу Балкана“,“¹¹³ преферирајући стварање велике Бугарске и ширење српског утицаја према Косову.¹¹⁴

У Србији је било доста оних који нису уопште хтјели рат за уједињење српског народа. На јавним мјестима говорило се да Србији нису потребни „херцеговачки кршеви“, нити „голо камење убоге Босне“. Од 1877. код неких српских официра почео је да преовладава став о неопходности аустроугарске окупације Србије.¹¹⁵ Нема сумње да се Аустрија, а не Србија, окористила ревизијом Санстефанског ми-

108 Л. Вукалович – К. Д. Петковичу, 12 новбља 1861, у: *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия 1850–1864*, документи, (ответственные редакторы Ю. А. Писарев, М. Экмечич), Москва 1985, 366–367.

109 Sarajevo 21 ottobre 1869, у: Pavle Mitrović, Hamdija Kreševljaković, *Izvištaji italijanskog konzulata u Sarajevu (1863–1870 godine)*, Građa, knj. V, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka, knj. 3, ND NRBiH, Sarajevo 1958, 230.

110 Rade Petrović, *Pokret otpora protiv Austrougarske okupacije 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, у: Naučni skup: *Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini [Sarajevo, 23. i 24. oktobra 1978]*, 33.

111 Душан Берић, *Српско ишшвање*, 356.

112 Ангелика Кос, *Мач и ћеро ушшаника Босанске Крајине (1875–1878)*, Крајина, бр. 20, год. V, Бањалука–Београд 2006, 117.

113 Васо Чубриловић, *Србија од 1858–1878*, у: Васо Чубриловић, Владимир Ћоровић, *Србија од 1858. до 1903*, у: Српски народ у XIX веку, Београд 1935, 87.

114 Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, II, 269.

115 Милорад Екмечић, *Српска војска у националним ратовима од 1876. до 1878*, у: Милорад Екмечић, *Ратови из ишшорије Босне и Херцеговине XIX века*, 146.

ра. Савременик догађаја историчар Стојан Новаковић посвједочио је 1910, када је Русија у Рајхштату обећала Аустро-Угарској цијелу Босну и Херцеговину, да то у Србији нико није знао. А да се знало, наставља Новаковић, не би било ни устанка 1875, као ни уласка Србије у рат 1876. године.¹¹⁶

Задовољење великих сила услиједило је на Конгресу у Берлину јула 1878, гдје је договорено да Аустро-Угарска окупира Босну и Херцеговину. Нема сумње да је то била „трифологија“ енглеско-њемачко-аустријског пријатељства над Босном и Херцеговином.¹¹⁷ Руске штићенице Србија и Црна Гора, добиле су независност и забрану мијешања у унутрашње ствари Босне и Херцеговине. Десет година након Берлинског конгреса, руски дипломата гроф Сергеј Вите објаснио је Стојану Новаковићу руску политику према устаницима у Босни, слиједећим ријечима: „*Сшав Русије према устаницима у Босни не треба узимати озбиљно јер се то питање уопште неће данас да заглаши Аустрију, да би она у другим питањима попустила, али да у интересу руске политике никако није да босанско питање ријеши, него, најпримамљивије, да га непрестано неријешено одржава, како би јој, кад то затреба, могло послужити*“.¹¹⁸ Аустро-Угарска, за коју окупација није била дјело народног хтења, већ дјело географског положаја и политичке потребе, учинила је крај антимонархистичких револуција.¹¹⁹ Осим за Аустро-Угарску, окупација је била велико достигнуће и за В. Британију, утолико што је тиме било спријечено, како је говорио Дизраели, стварање пансловистичке завјере.¹²⁰

Последњи устанак током XIX вијека у Босни и Херцеговини 1882, сматра се устанком само зато што је стварна позадина ове акције била борба против аустроугарске окупације и прикључење Херцеговине Црној Гори, која је тада, као и Србија, водила „проаустријску“ политику.

116 Душан Берић, *Српско питање*, 314.

117 Ђорђе А. Чокорило, *Тајна историја аустријске политике и њено продужење у Босни и Херцеговини*, Београд 1906, 63.

118 Milorad Ekmečić, *Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875–1878. u: Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa: Povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*, 85.

119 Thomas Herkalovic, *Vorgeschichte der occupation Bosniens und der Herzegovina*, Zagreb 1906, 107.

120 Милош Ковић, *Дизраели*, 358.

The relationship of the big European powers (Austria/Austro-Hungary, Russia, Great Britain, France and Germany) to the uprisings in Bosnia and Herzegovina during XIX century is an important issue of our national history. History of any uprising in the XIX century is to a certain extent also a history of a foreign politics of a big power. In the span of some eighty years in which all these uprisings were taking place the great powers had the crucial role in them. Each and every of these uprisings is characterized by the climate which was influenced not only by its inner dynamism but by the foreign (in)complete “concert” of the great powers, in the first phase Russia, Austria and France and later, Germany and Great Britain. Whole XIX century is marked with the battle between great powers and their misuse of the uprisings in the Balkans for achieving their own goals. This is why the “Eastern question” in this century has become but a euphemism used by European diplomacy for an easier distribution of the Turkish territories in Europe, Asia and Africa. The common constant of such interwoven relationships of big powers was repudiation of solving of the Serbian issue, the approach in which all of them were united. This is why we hold rightly that the basic characteristic of the period of the uprisings in Bosnia and Herzegovina was to separate these Turkish provinces from Serbia.

If we try to present in barest outline the relationship of the two most important European powers, Austria and Russia, towards the uprisings, we can say that the first was the biggest enemy while the latter has been an unsuccessful tutor and a controller of the Serbs.